

Oud Woudenberg is een uitgave van Stichting Oud Woudenberg voor donateurs. De stichting is opgericht op 15 december 1955 en heeft als doelen:

1. *Het verzamelen en tentoonstellen van voorwerpen van oudheidkundige aard,*
2. *Het verhogen van de kennis van de geschiedenis,*
3. *Het naspeuren van de zeden en gewoonten in heden en verleden, betrekking hebbend op of gevonden in de gemeente Woudenberg en omgeving.*

Bestuur: J. de Kruijff, voorzitter
O.G.A. Honders, secretaris
H. Schouten, penningmeester
J. van Egdom, W. de Greef, P.D. de Kruijff, M. de Man,
A. Robbertsen-Moesbergen, C.Ph. Roodnat, leden

Telefoon: (033) 286 36 49 (secretaris)
(033) 286 33 99 (oudheidkamer, tijdens openstelling)
E-mail: mail@oudwoudenberg.nl
Website: www.oudwoudenberg.nl
Postadres: Postbus 2, 3930 EA Woudenberg

Oudheidkamer met tentoonstellingen, bibliotheek en fotocollectie:

Adres: Schoolstraat 2A, Woudenberg
Geopend: -maandag tussen 14.00 - 15.30 uur
-tweede vrijdag van de maand tussen 19.00-20.30 uur
-groepen op afspraak

Donatie: vanaf € 12,50 per jaar, waarvoor u een acceptgiro ontvangt
Giften: zijn welkom op rekening 3724.34.401
Legaten: bij testament zullen met erkentelijkheid worden geaccepteerd
De stichting is erkend als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Voor particulieren zijn donatie en giften fiscaal aftrekbaar. Legaten zijn voor de stichting vrij van successierecht.

Redactie: P.D. de Kruijff
H.G. Moesbergen
W. de Greef, eindredactie en vormgeving
Oplage: 875
Verschijsning: 4x per jaar of 3x per jaar + 1x De Klapperman (=themanummer)
Druk: Woudenbergse Drukkerij BV, Woudenberg
ISSN: 1571-456X

Inhoud

1. Woord vooraf	2
2. Het ontstaan van de kerk van Woudenberg als parochiekerk	3
3. Historische avond over achternamen en wapenschilden	22
4. De nationale canon en Utrechtse regionale canons	23

1. Woord vooraf

U hebt voor u het derde nummer van *Oud Woudenberg* van dit jaar.

Het hoofdartikel heeft als titel:

'Het ontstaan van de kerk van Woudenberg als parochiekerk'.

Schrijver is de Woudenbergse predikant drs. P.B. (Pieter) Koekkoek.

Hij duikt hierbij diep in het verleden van ons dorp.

Als kerkhistoricus probeert hij twee vragen te beantwoorden, namelijk:

1. Wanneer is de oude kerk aan de Middenstraat gebouwd en 2. Wanneer is daar een zelfstandige kerkelijke gemeente gaan functioneren.

Uit bestaande publicaties en archiefbronnen is op te maken dat dit in ieder geval vóór 1395 is geweest.

Het onderzoek van Pieter Koekkoek toont aan dat het antwoord op de eerste vraag is dat de kerk, als kapel, waarschijnlijk in het begin van de veertiende eeuw gebouwd is. Het antwoord op de tweede vraag is een exact jaartal, namelijk 1353. Toen is de kapel tot parochiekerk verheven.

De schrijver plaatst zijn studie in het bredere kader van het ontstaan van Woudenberg en de staatkundige ontwikkeling van het Sticht Utrecht en aangrenzende gebieden.

Het doorwrochte artikel is een belangrijke nieuwe bijdrage aan de beschrijving van de geschiedenis van Woudenberg!

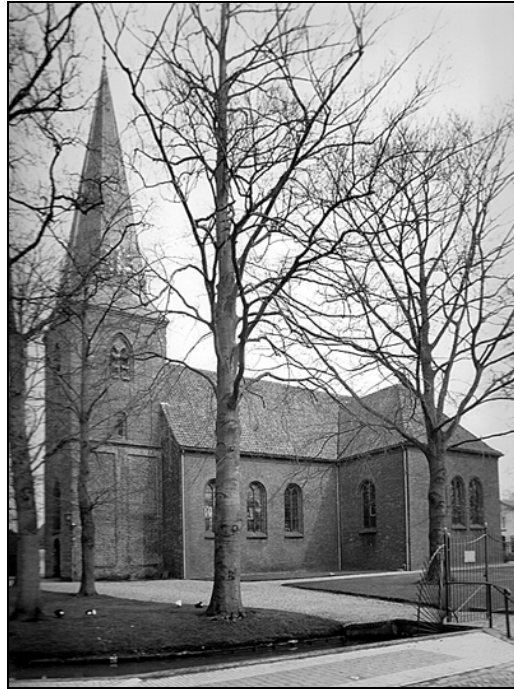
Daarna nodigen wij u uit voor de historische avond op 16 november.

Onze plaatsgenoot Eric Schaling zal dan een interessante presentatie houden over achternamen en wapenschilden in Woudenberg en omgeving. Speciale aandacht daarbij is er voor lakstempels. Ook wordt gevraagd of u daar zelf een bijdrage aan kunt leveren.

Tenslotte is er aandacht voor de website over de nationale canon van de geschiedenis van Nederland, de vier regionale canons van de provincie Utrecht en plaatselijke canons.

Wim de Greef, eindredacteur

2. Het ontstaan van de kerk van Woudenberg als parochiekerk

*De oude kerk van Woudenberg circa 1970.
(foto collectie OW 33985)*

Inleiding

Het dorpsgezicht van Woudenberg wordt voor een deel bepaald door de oude kerk in het centrum van het dorp. Van deze kerk is bekend dat zij in haar oudste vorm gebouwd moet zijn in de late middeleeuwen.

De exacte datering is echter onduidelijk.

Op grond van vergelijking met andere plaatsen, de geschiedenis van het Sticht - vooral tijdens de regering van bisschop Jan van Arkel - en het bronnenmateriaal uit de veertiende eeuw, kom ik tot 1353 als het meest waarschijnlijke jaar waarin de kerk als parochiekerk¹ is gaan functioneren. Mogelijk heeft daarvoor al vanaf het begin van de veertiende eeuw een kapel gestaan op de plaats van de huidige kerk.

---

¹ Een parochie is hier een zelfstandige kerkelijke gemeente onder een pastoor.

Een parochiekerk in Woudenberg in 1395

De oudste daadwerkelijke vermelding van de kerk van Woudenberg als parochiekerk is uit 1395. Uit dat jaar dateren de oudste rekeningen van de 'fabriek' van de Domkerk in Utrecht.

Een kerkfabriek is de organisatie die belast is met het beheer van de gebouwen, de inventaris en de goederen die bij een kerk horen. Alle inkomsten uit goederen van de kerk en alle tienden waar een kerk recht op heeft, worden dan ook in de rekeningen van de kerkfabriek verantwoord. Aangezien de kerk van Woudenberg, net als veel andere kerken in het Sticht, verbonden was aan de Domkerk in Utrecht, moet ze opdrachten doen aan deze kerk. Zo komt Woudenberg in de rekeningen van de Domfabriek terecht.

Het is ook meteen duidelijk dat 1395 niet het jaar kan zijn waarin de Woudenbergse parochie ontstaat.

Het jaartal 1395 is min of meer toevallig. Het is het jaar waarin de boeken van de Domfabriek beginnen. De kerk van Woudenberg is dan ook niet de enige die in dit jaar voor het eerst hierin voor komt. Dit geldt ook voor bijvoorbeeld de kerken van Randwijk², Schoonrewoerd³, Herveld⁴ en nog vele anderen.

Het jaar van het ontstaan van de parochie, dan wel van het kerkgebouw, moet dus vóór het genoemde jaar gezocht worden.

De aanwijzingen wanneer een kerk gebouwd is, dan wel wanneer zij tot parochiekerk is verheven kunnen erg summier zijn.

Wanneer is de kerk als parochiekerk gaan functioneren?

Hierna wil ik de belangrijkste factoren die van invloed geweest zijn op het ontstaan van de Woudenbergse parochie met haar kerkgebouw op een rijtje zetten.

Hiervoor is veel bestaande literatuur en artikelen doorgenomen en opnieuw bezien. Verder is het ontstaan van andere parochiekerken in de directe en verdere omgeving bestudeerd.

Tenslotte zijn de staatkundige en kerkelijke machtsverhoudingen in de dertiende en veertiende eeuw in beeld gebracht.

Vervolgens heb ik mijn persoonlijke zienswijze hieraan toegevoegd om zo tot een antwoord op deze vraag te komen.

---

² hervormdegemeenterandwijk.nl

³ hervormdschoonrewoerd.nl

⁴ protestantsegemeenteherveld.nl

Het eerste kasteel te Woudenberg

Woudenberg behoort tot de jongste nederzettingen in de Gelderse Vallei. Over het ontstaan van de nederzetting en later het dorp Woudenberg in de twaalfde en dertiende eeuw is al veel geschreven⁵. Duidelijk is dat rond 1300 een dorpskern is ontstaan gelegen bij het toenmalige kasteel of huis Woudenberg, dat tot 1341 in bezit was van de heren van Woudenberg uit het geslacht Van Rijningen. Dit lag op de kruising Vondellaan-'t Schilt. Aangezien er geen enkele tekening van dit slot of kasteel bekend is, kan naar de vorm hiervan alleen geraden worden. Wel zijn sporen van de oude grachten teruggevonden, waarna in 2006 grondonderzoek is gedaan⁶. Het terrein van het kasteel inclusief de grachten moet ongeveer één hectare hebben ingenomen.

Dekker komt tot de conclusie dat het hier moet gaan om een zogenaamd 'motte-kasteeltje'⁷, een kasteeltje gebouwd op een kunstmatige verhoging in het landschap. Dit is mogelijk, maar probleem is wel dat de verhoging in het landschap ontbreekt op de plaats waar dit kasteel dan gestaan moet hebben. Mogelijk is het een eenvoudige woontoren geweest. Er is in ieder geval van een behoorlijke versterking sprake geweest, want in 1352-'53 had bisschop Jan van Arkel maar liefst zeventien weken nodig om het kasteel in te nemen.⁸

De mening van de gebroeders Hilhorst

Vraag is nu, of er in deze dorpskern ook al sprake was van een kapel of zelfs een parochiekerk. De bronnen zwijgen hierover, maar dat wil niet zeggen dat de kerk op enigerlei wijze niet al bestaan zou hebben.

Zo stellen de gebroeders Hilhorst: *'De kapel van Woudenberg werd in 1395 tot parochiekerk verheven, met Sint Catharina als patrones. Omdat het kasteel Woudenberg in 1348 door de bisschop, met hulp van Abcoude, was verwoest heeft deze kerk wellicht mede tot vervanging van deze huiskapel gediend, tenzij er voordien al een andere kapel had gestaan. Het collatierecht van deze parochiekerk was van het kapittel ten Dom, omdat een deel van Woudenberg in het kerspel van Amerongen lag, waar de kerk in handen was van het domkapittel.'*⁹

---

⁵ Men zie hiervoor onder andere: Dekker (red.), *Geschiedenis*; Dekker, 'Een mislukte cope'; Nieuwenhuis 1994, 1995, 1996.

⁶ Van Rooijen

⁷ Dekker, 'Heerschappij'. Dekker geeft hierbij aan dat dit alles hypothetisch is.

⁸ Een uitgebreide beschrijving van de strijd is te vinden in de kroniek van Beke in het hoofdstuk betreffende Jan van Arkel.

⁹ Hilhorst, p.229.

Het idee dat een kapel van Woudenberg in 1395 tot parochiekerk verheven zou zijn is een foutieve interpretatie van de beschrijving van Kok¹⁰. Deze stelt slechts dat de kerk pas in 1395 voor het eerst in de bronnen voorkomt als parochiekerk, zoals wij hiervoor ook al constateerden, en mogelijk is voortgekomen uit een slotkapel van het kasteel in Woudenberg. Ook het door Hilhorst vermelde jaartal voor de verwoesting van het kasteel klopt niet. Dit moet, zoals ook al eerder vermeld, 1353 zijn. Het collatierecht is ook niet in handen van het kapittel ten Dom¹¹ maar van de bisschop, die de tienden¹² blijkbaar in leen heeft gegeven aan de heer van Woudenberg¹³.

De mening van Dekker

Meer hout snijdt het al eerder aangehaalde artikel van C. Dekker: *Heerschappij en ontginning in Woudenberg in de Middeleeuwen*¹⁴. Hij stelt hierin dat op grond van het bestaan van deze tienden, ook aangenomen moet worden dat er in Woudenberg een kapel of zelfs een parochiekerk is geweest. Dekker komt tot de conclusie dat deze kerk al gebouwd moet zijn in het midden van de dertiende eeuw, dus kort na de eerste geslaagde ontginningen rond het dorp¹⁵. Het initiatief voor de stichting van deze nieuwe parochie zou dan hebben gelegen bij de heer van Woudenberg: Philips van Rijnningen, dan wel een van zijn directe opvolgers. Deze zou

---

¹⁰ Kok, pp.105-106.

¹¹ De kapittels waren oorspronkelijk ontstaan om de liturgie in de kerken gaande te houden. De leden van de kapittels, kanunniken genaamd, gingen op den duur vaak bij elkaar wonen en vormden groepen die veel weg hadden van een kloostergemeenschap. Zij legden echter geen kloostergelofte, zoals bij monniken het geval was.

In de hier besproken periode waren de domkapittels de belangrijkste kapittels. Kapittels konden in de loop der eeuwen flinke eigendommen verzamelen. In het Sticht waren een aantal kerken dan ook verbonden aan het Domkapittel of kapittel Ten Dom. Dit functioneerde tamelijk onafhankelijk van de bisschop.

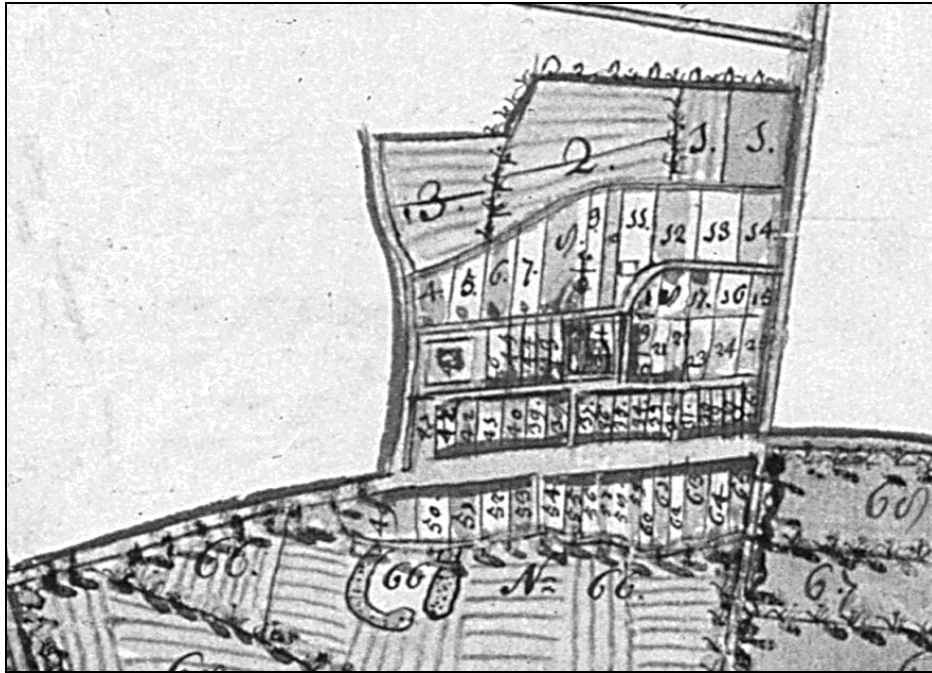
¹² Tienden bestaan in verschillende vormen, maar zijn in feite altijd een soort kerkelijke belasting die afgedragen werd ten bate van de kerk. In de hier besproken periode kon een bisschop de tienden verpacht hebben aan een heer, of een andere kerkelijke instelling. Zie hiervoor: Kuys, pp.60-62.

¹³ Dekker, 'Heerschappij', p.157.

¹⁴ Zie noot 6.

¹⁵ De ontginningen namen een aanvang in 1240, het jaar waarin Philips van Rijnningen de veertig hoeven in bezit kreeg als leen van abdijs van Sint Laurens. Zie hiervoor: Broer, Nieuwenhuis 1994 en 1995, Dekker, 'Een mislukte cope' en Dekker (red.), *Geschiedenis*, pp.165-168.

dan ook de tienden in handen hebben gekregen van de bisschop, samen met het patronaatsrecht¹⁶. Er zou dan in de dertiende eeuw een 'eigenkerk' hebben bestaan, waarvan feitelijk alle inkomsten en rechten berustten bij de heer van Woudenberg. Onmogelijk is dit niet, maar het zou zeker een uitzonderlijke situatie zijn, omdat de paus en zijn bisschoppen juist in die jaren probeerden het ontstaan van 'eigenkerken', zeker indien zij in handen van leken (niet-geestelijken) kwamen, tegen te gaan.¹⁷

De dorpskern van Woudenberg in 1717. De bebouwing wijkt nog weinig af van hoe deze aan het eind van de middeleeuwen geweest moet zijn. Herkenbaar zijn ondermeer de kerk in het midden en de grachten van het eerste kasteel Woudenberg (met de middelste cijfers '66' erin). (Detail van de kaart van de ambachtsheerlijkheid (het gerecht) Woudenberg door Justus van Broeckhuijsen)

¹⁶ Het patronaatsrecht is het recht een pastoor voor benoeming voor te dragen aan de aartsdeken. Een aartsdiaken of aartsdeken is de geestelijke die in naam van de bisschop het (geestelijk) bestuur uitoefent over een deel van het bisdom. Zie voor de inhoud van dit recht: Kuys, pp.50-57.

¹⁷ Zie hiervoor Kuys, p.50. Al het vierde Lateraans concilie van 1215 vaardigde wetten uit die het bestaan van 'eigenkerken' in handen van leken moesten verminderen.

Was een kerk wel nodig in de dertiende eeuw?

Een andere vraag is of er voor de bewoners van het nog maar zo kort geleden gestichte Woudenberg direct een parochiekerk in het dorp moest zijn. Vaak wordt van de gedachte uitgegaan dat zodra ergens een dorp is ontstaan hier wel een parochiekerk moet zijn om de dorpingen te kunnen voorzien in de geestelijke behoeften. Met andere woorden: zij moesten toch regelmatig naar de kerk kunnen gaan. Dit was echter nog maar zeer beperkt het geval. Pas in 1215 sprak het vierde Lateraans concilie de verplichting uit voor iedere burger om tenminste een keer per jaar ter communie te gaan. Dit moest worden vooraf gegaan door een biecht. De communie moest plaats vinden op het paasfeest.¹⁸ Het is zeer waarschijnlijk dat vóór 1215 het grootste deel van de mensen ook die ene keer per jaar niet haalde. In de feodale en domaniale verhoudingen, waarin de meeste mensen op het land nog onvrij of half onvrij waren, werd het voldoende geacht als de plaatselijke heer regelmatig ter communie ging. Een kleine privékapel in zijn eigen (versterkte) huis (meestal een woontoren of ander kasteelachtig gebouw) was hiervoor voldoende. In de jaren die hierop volgden werd de behoefte voor de 'gewone man of vrouw' om te biechten en ter communie te gaan weliswaar steeds groter, maar hiervoor was geen parochiekerk noodzakelijk. Een kapel en een priester volstonden. De kapel in kwestie moest dan natuurlijk wel meer zijn dan de privéruimte van de plaatselijke heer.

Het bestaan van een parochiekerk in Woudenberg in de dertiende eeuw lijkt mij dus niet noodzakelijk. Het feit dat de heer van Woudenberg wel de tienden heeft gepacht hoeft hier ook niet op te wijzen, maar kan een gevolg zijn van het feit dat de wildernis, van wat later Woudenberg werd, in de twaalfde eeuw nog niet parochiaal was ondergebracht: er woonden weinig mensen dus er was geen reden om het bij een parochie onder te brengen. Pas in 1240 werd een effectief begin gemaakt met de ontginning. Broer veronderstelt dat de parochie Woudenberg in de late dertiende dan wel de vroege veertiende eeuw is losgemaakt van de parochie Doorn. Voor de eerdere periode neemt zij aan dat het grondgebied van het latere Woudenberg niet in de parochieverdeling is meegenomen: *'Aangezien de parochie-indeling in beginsel een indeling is, die mensen betreft en pas in tweede instantie en vooral later een indeling van grondgebied, zal dit gebied, omdat het onbewoond was, vooralsnog niet behoord hebben tot een of andere parochie.'*¹⁹

---

¹⁸ Zie hiervoor onder andere Duby en Aries, p.191 e.v.

¹⁹ Broer, pp.269-271.

In 1355 was er een pastoor

Zoals eerder hiervoor vermeld, veronderstelt Dekker dat al in het midden van de dertiende eeuw in Woudenberg een (parochie-)kerk moet hebben bestaan.²⁰ Van deze kerk wordt dan daarna ruim honderd jaar lang niets vernomen. Pas in 1355 horen wij voor het eerst van een pastoor - 'de cureit' - van Woudenberg²¹.

Zijn naam is Ghisebrecht en zijn aanwezigheid maakt duidelijk dat er dan in ieder geval een parochiekerk is. Hoe deze er heeft uitgezien is overigens nergens duidelijk.

De eeuw van stilte is overigens geen bewijs dat er vanaf het midden van de dertiende eeuw *geen* kerk in Woudenberg gestaan heeft. Wel maakt deze stilte het bestaan van een kerk hypothetisch.

*De kerk van Woudenberg zoals zij er voor 1700 heeft uitgezien. Duidelijk is te zien dat het koor van latere datum is dan het schip en de toren.
(foto van tekening in collectie OW 00055)*

²⁰ Dekker, 'Heerschappij', p.155.

²¹ Het Utrechts Archief, Archief Domkapittel, regest nr. 215 bevat een vidimus (gelegaliseerd afschrift van een oorkonde) door Ghisebrecht, cureit te Woudenberg, van een schepenbrief van 1346 van Woudenberg, waarbij Zweder Uterlo, kanunnik, dan proost van de Dom († 1378) twee hoeven land in Vosculrebroec in erfpacht geeft, gedateerd 25 januari 1355. Ook Dekker, 'Heerschappij' verwijst hiernaar.

Een andere hypothese

Hieronder wil ik een andere mogelijkheid in ogenschouw nemen die in ieder geval aansluit op het oudst bekende feit: op 25 januari 1355 is er een kerk in Woudenberg.

De heren van Woudenberg (Van Rijnningen)

We gaan hiervoor even terug naar de situatie zoals deze bestond rond 1335. De nazaten van Philips van Rijnningen waren de heren van Woudenberg. Zij lieten zich ook zo noemen.²² Zij bewoonden het huis Woudenberg zoals het er stond tenminste vanaf het begin van de veertiende eeuw, maar waarschijnlijk al tientallen jaren eerder. Ze zijn trouwe leenmannen van de bisschop van Utrecht, welke ook de landsheer was, maar hebben voor de veiligheid in de loop van de dertiende eeuw hun goed toch maar in leen opgedragen aan de graaf van Kleef.²³ Gezien de onstabiele politieke situatie in de dertiende en de veertiende eeuw een verstandige zet. Woudenberg maakt deel uit van het Sticht. Dit Sticht, bestaande uit het Nedersticht, zeg maar de huidige provincie Utrecht, en het Oversticht, een flink deel van het huidige Oost-Nederland, werd bestuurd door de bisschoppen van Utrecht. Zij waren dus zowel wereldlijk heer, als geestelijk heer. Dit laatste overigens over een veel groter gebied. In 1336 heerst bisschop Jan van Diest. Als wereldlijk heer een zwak en onkundig heerser. Beke²⁴ weet van hem, na zijn overlijden, slechts te melden: '*Ende luttel dede hi dat segghens waert is...*'²⁵ Jan van Diest zat volkomen klem tussen de machtige bureu: de graaf van Holland in het westen en de graaf, later hertog, van Gelre in het oosten. De beide heren hadden de plannen om het Sticht onder elkaar te verdelen klaarliggen. Zo was de arme bisschop al gedwongen het hele Oversticht te verpanden aan de hertog van Gelre, terwijl flinke delen van het Nedersticht in feite geregeerd werden door de graaf van Holland.

---

²² Zie hiervoor onder andere Nieuwenhuis, 1995.

²³ Dekker, 'Heerschappij', p.129. Ik wijs in dit verband ook op het artikel Van Iterson.

²⁴ De *Chronographia Beka* of de kronieken van Johannes de Beke, zijn voor Utrecht de belangrijkste bron voor de geschiedschrijving van de middeleeuwen. Deze schrijver vertelt de geschiedenis tot en met 1345. Het verhaal wordt dan vervolgd door een anonieme auteur tot 1395. Deze versie wordt aangeduid als de vermeerderde Beke. Oorspronkelijk schreef Beke in het Latijn. Aan het einde van de veertiende eeuw is er echter een vertaling gemaakt in het Middelnederlands. Het is deze vertaalde versie van de vermeerderde Beke die ik steeds gebruik.

²⁵ Beke, p.185. Even eerder vermeldt hij al over de overleden bisschop: '*Dese Johan be-rechte dat bisdom van Utrecht xviii jaer harde cranckelike...*'

De heer van Woudenberg, Elias, raakt echter in 1333 in een wonderlijk conflict met deze bisschop. Blijkbaar is Elias in een handgemeen verzeild geraakt met de abt ad interim van de Paulusabdij van Utrecht en heeft hij deze een forse klap gegeven. Een misdaad die hem niet zomaar vergeven wordt. Er wordt genoegdoening van hem geëist.

Om er van verzekerd te zijn dat Elias inderdaad verschijnt voor de bisschop, wordt van hem verlangd dat hij zijn goederen te Hoevelaken aan de bisschop opdraagt, als hij niet verschijnt. Elias blijkt echter dit goed een week eerder verkocht te hebben aan de graaf van Gelre. Dit zal de bisschop hem niet in dank hebben afgenomen.²⁶

Of deze gedreigd heeft met zware sancties is niet duidelijk, maar enkele jaren later doet Elias van Woudenberg weer zijn best om in een goed blaadje te komen bij bisschop Jan van Diest. Allereerst door van zijn huis een 'open huis' voor de bisschop te maken en vervolgens door te beloven dat zijn oudste zoon Johan zal trouwen met de dochter van de bisschop Willemette. Alle goederen van Elias en zijn vrouw Agnes worden dan aan hun zoon Johan en zijn toekomstige echtgenote opgedragen. Zij zullen kunnen beschikken over het goed vanaf een half jaar na hun huwelijk.²⁷ Johan blijkt vervolgens over dit goed te kunnen beschikken, waarschijnlijk samen met zijn Willemette. Als schoonzoon van de bisschop is hij natuurlijk wel met handen en voeten aan deze gebonden. Als Jan van Diest in 1340 overlijdt, verdwijnt de laatste heer van Woudenberg uit het geslacht Van Rijnningen echter snel uit beeld.

De heren van Woudenberg (Van Culemborg)

In 1341 is Jan van Culemborg heer van Woudenberg. Hij is een machtig heerschap. Hij behoort tot de belangrijkste edelen in het Nedersticht en heeft banden met de hoogste adel. Zo is zijn eerste vrouw, Cibilie van Borselen, een kleindochter van Jan II graaf van Holland.

Naderhand blijkt hij van kamp te zijn gewisseld: na de dood van Cibilie hertrouwt hij met Mechteld, een (bastaard-)dochter van graaf, later hertog Reinold II van Gelre.²⁸

In 1347 is Jan van Culemborg rentmeester van zijn zwager Reinold III hertog van Gelre, de halfbroer van zijn vrouw Mechteld.²⁹

---

²⁶ Zie hiervoor onder andere Nieuwenhuis, 1995, p.72.

²⁷ Het Utrechts Archief, Archief bisschoppen van Utrecht, charter 163-2, d.d. 14 april 1336.

²⁸ Van der Spiegel, p.74 e.v.

²⁹ Het Gelders Archief, Oud Archief Arnhem, regest nr.100 d.d. 4 januari 1347.

Bisschop Jan van Arkel

Ondertussen werpt Willem IV, graaf van Holland, zich al kort voor het overlijden van Jan van Diest op als voogd van het Oversticht.³⁰ Willem wendt vervolgens al zijn invloed aan op het kapittel om de bisschop van zijn keuze benoemd te krijgen. Hij wenst Jan van Arkel, een kanunnik van de Dom in Utrecht op de zetel. Jan is nog een jonge man en op dat moment net afgestudeerd aan de Universiteit in Parijs.³¹

*Het zegel van bisschop
Jan van Arkel.
(itt.hu.nl)*

Ook Reinold II, hertog van Gelre deed een poging en stelde Jan van Bronkhorst voor³². Het kapittel kiest voor Jan van Arkel, die uiteindelijk ook door de paus wordt benoemd. Jan komt pas in 1343 in Utrecht aan en vindt dan een verarmd Sticht, dat zucht onder enorme schulden, vooral aan de hertog van Gelre, en de dreiging van de Hollandse graven die voortdurend hun grenzen naar het oosten proberen te verleggen.

Jan blijkt echter een veel krachtadiger bestuurder dan zowel de hertog als de graaf gehoopt hadden.

En dat zou op den duur voor Woudenberg grote gevolgen hebben.

Op zoek naar geld

Om de verpanding van het Oversticht te kunnen aflossen heeft Jan van Arkel een enorm bedrag nodig. Natuurlijk kan hij dit niet zelf opbrengen. Hij zoekt hiervoor steun bij de belangrijkste heren van het Nedersticht, waaronder de Heer van Culemborg en Jan van Culemborg heer van Woudenberg. Zij zijn bereid om Jan van Arkel grote bedragen te lenen,

---

³⁰ Rutgers, p.17.

³¹ Hoogstwaarschijnlijk was Jan van Arkel pas 28 jaar toen hij verkozen werd. Opgeleid als kanunnik en theoloog, maar afkomstig uit het roemrijke riddersgeslacht van de Van Arkels wist hij zeker ook wel de wapens te hanteren. Zie hiervoor Rutgers.

³² Beke, p.185. De paus doet dan nog een poging een derde kandidaat naar voren te schuiven. Hij benoemt de Italiaan Caputiis, die echter zelf van zijn benoeming afziet als hij beseft dat hij dan ook in Utrecht moet gaan wonen.

waarop de bisschop de verpanding kan lossen en zijn gezag over het Oversticht kan herstellen.³³

In 1347 vertrekt Jan van Arkel voor enige tijd uit het Sticht. Zijn schulden zullen hierin ongetwijfeld een rol hebben gespeeld, maar ook was zijn broer, Robert van Arkel in een veldslag bij Luik om het leven gekomen. Jan geeft de macht tijdelijk over aan een zestal heren, waaronder ook nu de heer van Woudenberg: Jan van Culemborg³⁴.

De heren trekken alle macht in het Nedersticht aan zich en kijken niet op een paar centen. Om hun macht te consolideren nemen zij de nodige maatregelen. Zo maakt Zweder van Uterlo, een van de zes, in het dagelijks leven proost van de Dom en fervent tegenstander van Jan van Arkel, van de kerk van Eemnes een burcht, waar hij zich lange tijd in zal kunnen terugtrekken.³⁵

Het verhaal gaat dan ook dat Jan van Arkel niet wist hoe snel hij weer terug moest keren nadat hij een aantal zaken had geregeld, gedreven door de schuldenlast, aldus Beke:

*'In deser groter scout aen ghene side der Ysel ende an dese side der Ysel verdwaelde bisscop Jan also ver, dat hi ghene weghe en wiste, hoe hi daer uut comen mochte ende verarmde so sere, dat hi noch lenen noch borghen en mochte. Ende sach, dat hem dese sesse, daer hi in voertiden sijn ghelove op hadde gheset, ummer verderven wouden ende si heren des Stichts bliven wouden, ontwaerde hi den sessen hoor macht ende beval heren Gheride van den Veen sijn zeghel, maecten sinen vicarius ende reet van groter scaemte mit ses peerden uut sinen lande te groten Romen in die stat ende liet al varen alst varen mochte.'*³⁶

---

³³ Ik volg hier de opvatting van Rutgers in: Jan van Arkel. Beke geeft vooral de indruk dat Jan van Arkel door de financiële problemen helemaal klem zit. Dit zou ook de reden zijn dat Jan een aantal malen uit het Sticht vertrekt. Eerst in 1345 om, zo stelt Beke, de kosten te drukken, later nog in 1347. Een andere verklaring is echter ook mogelijk. Zo gaat hij in 1345 onder andere naar Tours, de stad van de heilige Sint-Maarten. Mogelijk heeft hij hier nieuwe relikwieën willen kopen, welke geld zouden opbrengen voor de kerk van het Sticht.

³⁴ Beke, p.194.

³⁵ *'Ende bin deser tijt dat bisscop Jan buten lands was, wan haer Zweeder uter Loe den bueren van der Eme hoer kerke of op des heilighen Sacraments dach ende tymmerde daerof ene borch.'* (Beke, p.194)

³⁶ Beke, pp.197-198.

Tegen de zes heren

In de loop van 1348 is de bisschop weer op zijn post en binnen enkele jaren heeft hij het Sticht stevig in handen.³⁷ Zijn grootste probleem is nu de schuldenlast en de eigenzinnigheid van de zes heren die als voogden zijn opgetreden tijdens zijn afwezigheid. Dezen wensen namelijk niets van hun macht af te staan, terwijl de bisschop ook niet in staat is zijn schuld aan hen te betalen. De heren hadden een hele rij kastelen in hun macht. Het grote gevaar was nu dat zij deze gingen versterken en zo hun macht buiten de steden konden gaan uitbuiten. Bisschop Jan wist echter de stad Utrecht te overtuigen dat zij het best met hem mee kon werken tegen de macht van de zes heren. De Utrechtse raad spreekt, natuurlijk op aanraden van Jan van Arkel uit, dat de zes heren afstand moeten doen van al hun ambten en burchten. Op deze wijze wordt hun macht volledig ondergraven. Blijkbaar beseffen de heren dat ze tegen deze uitspraak niet op kunnen. Korte tijd later in 1352 verkoopt Jan van Culemborg zijn huis in Woudenberg aan de heer van Abcoude.³⁸ Zo wordt duidelijk dat de macht van de landadel in het Sticht is uitgespeeld. Jan van Arkel heeft op kundige wijze de burgerij aan zijn zijde weten te krijgen.

Een dwarsligger: Zweder van Uterlo

Niet alle heren leggen zich overigens meteen bij de overwinning van de bisschop neer. Zweder van Uterlo heeft zich verschanst in zijn tot burcht omgebouwde kerk in Eembrugge. Maar Jan van Arkel neemt onmiddellijk zijn maatregelen. Zweder heeft heel wat te verliezen. Zo had hij bij zijn kasteel ook nog de rechtsmacht in het gerecht ter Eem. Een lucratieve zaak. De stad Utrecht heeft hem dan weliswaar opgedragen dit alles in te leveren, maar hij is niet van plan aan de uitvoering van deze opdracht mee te werken. Het duurt nog anderhalf jaar voor Zweder uit zijn kasteel is gehaald, maar voor die tijd weet de bisschop hem al te treffen. Jan van Arkel scheidt een deel van de stad Eembrugge af van

---

³⁷ Jan van Arkel heeft een voordelige vrede weten te sluiten met Holland waar, na de dood van graaf Willem IV, grote problemen zijn tussen de voogd van graaf Willem V en de eigenlijke machthebster keizerin Margaretha van Duitsland, die ook gravin van Holland is. In Gelre zijn de broers Reinald en Eduard elkaar in de haren gevlogen in de strijd om de opvolging.

³⁸ Dat Jan van Culemborg zo snel eieren voor zijn geld kiest geeft al aan dat Jan van Arkel op dat moment bepaald geen zwakke landsheer is. Jan van Culemborg krijgt zelfs geen kans eerst zijn geld op te eisen.

de rest en sticht hiermee de nieuwe stad Eemnes-Buitendijks. Tegelijk wordt een nieuwe parochie gesticht: Eemnes.³⁹ De stichting van de parochie is hier dus onderdeel van de bestrijding van de tegenstand binnen het Sticht en daarmee onderdeel van de politiek van Jan van Arkel om de heren buiten de steden in het gareel te krijgen. Met de stichting van de nieuwe parochie worden in Eemnes aan Zweder van Uterlo ook de tienden ontnomen. Het is dus ook een aanslag op zijn portemonnee.

Het huis ter Eem in de zeventiende eeuw, waar eens Zweder van Uterlo zich verschanste. Met enige fantasie is nog zichtbaar dat het oorspronkelijk een kerk is geweest. (negentiende eeuwse litho)

Tegelijkertijd wordt de bevolking van Eemnes, hoewel deze zeker niet groot geweest zal zijn, op de hand van Jan van Arkel gebracht. Iets wat in deze periode voor de bisschop zeker geen kwaad kan.⁴⁰ Het lijkt niet de enige keer dat Jan van Arkel de stichting van een parochie gebruikt om plaatselijke heren, dan wel de bevolking tevreden te stellen.⁴¹

---

³⁹ Zie voor dit alles: Rutgers, Jan van Arkel, p.93 e.v.

⁴⁰ De bewoners van dit gebied werden al langere tijd voortdurend heen en weer geslingerd tussen Holland en het Sticht. Door de Hollanders werd dit gebied, het Goy of Goyland, aangeduid als 'Oost-Holland'. Nadat Jan van Arkel in 1348 de streek weer onder het Sticht had gebracht begonnen in 1352 de bewoners zichzelf toch weer aan te duiden als 'Oost-Hollanders'.

En nog een dwarsligger: Jan van Woudenberg jr.

Een andere heer die zich niet direct neerlegt bij het besluit van de stad Utrecht om de heren hun ambten en burchten te ontnemen is de zoon van de heer van Woudenberg, welke net als zijn vader de naam Jan draagt. Al enkele weken na het besluit van de raad van Utrecht en de verkoop van het kasteel aan de heer van Abcoude gaat hij tot actie over, in oktober 1352. Gesteund door heer Jan van Culemborg, zijn neef, die zich ook benadeeld wist door de ingreep van Utrecht, bezet zoon Jan van Woudenberg het kasteel.⁴² Vader Jan en natuurlijk ook de heer van Abcoude beklagen zich hierover bij de bisschop, die er geen gras over laat groeien. Hij verschijnt onmiddellijk met een legertje in Woudenberg. Zoon Jan van Woudenberg laat zich echter niet zo gemakkelijk uit het kasteel halen. Liefst zeventien weken duurt het beleg. De bisschop *'stormde mit beren ende mit bliden, sodat hijt wan opten iersten saterdach in der vasten, ende venc alle die daerop waren ende warpet neder.'*⁴³

Dit betekende het einde van het kasteel, of het huis te Woudenberg op 9 februari 1353. Het betekende ook het einde van de invloed van de heren van Woudenberg uit het geslacht Van Culemborg in Woudenberg. Van vader Jan van Woudenberg vernemen wij verder niet meer. Zoon Jan duikt nog een paar keer op als hij het kasteel Ter Horst bij Rhenen niet wil verlaten een tiental jaren later. Zijn moeder Mechteld blijkt in de jaren tachtig van de veertiende eeuw in Arnhem te verblijven in een huis van de commanderij van Sint-Jan.⁴⁴

---

⁴¹ In 1363 gebeurt bijvoorbeeld in Mastenbroek iets dergelijks, contra de heer van Voorst, waarbij Zwolle en Kampen bevoordeeld werden. Jan van Arkel liet het latere Mastenbroek ontginnen, plande daar een parochiekerk; de pretenties van Kampen werden afgekocht met de schenking van de aanwassen van de Kampereilanden, Zwolle mocht meedelen in de buit van de verwoesting van kasteel Voorst, de laatste edelman die de Bisschop klein kreeg (en trouwens direct weer in genade aannam, althans diens zonen). (Vriendelijke mededeling van drs. J. van Gelderen te Kampen)

⁴² *'Dese haer Jan van Woudenborch hadde enen sone, die bi rade ende hulpe sijns neven heren Jans heer van Culenborch quam op eenre nacht ende beclam dat huus te Woudenberch, dat sijn vader vercoft hadde ende woudt behouden.'* (Beke, p.201). Zie ook Rutgers, p.77.

⁴³ Beke, p.202.

⁴⁴ Archief commanderij van Sint-Jan te Arnhem, regest nr.223, d.d. 17 februari 1383: Jacob Lambertszoon en Herman van Duren, schepenen te Arnhem, oorkonden, dat vrouw Mechteld, vrouwe van Woudenberch, erkend heeft schuldig te zijn aan Griete, dochter van Arnt Bierwisch, haar jonkvrouw, 100 oude gouden schilden, zowel van ge-

Was er een kapel?

Wat kan dit alles nu te maken hebben met de kerk in Woudenberg? Ook Beke vermeldt in de hele geschiedenis niets over het bestaan van een kapel of een kerk. Maar de gedachte dat zich op het terrein van het kasteel een kapel zou hebben bevonden lijkt niet houdbaar. Jan van Arkel zou als bisschop zeker iets voorzichtiger met dit gebouw zijn omgegaan en de kapel hebben ontzien. Als er al sprake geweest is van een kapel binnen de omwalling van het kasteel dan zal dit waarschijnlijk niet meer geweest zijn dan een kleine privéruimte in het huis zelf. Het ontstaan van privékapellen in de loop van de dertiende eeuw is een verschijnsel dat vaker voorkomt.⁴⁵ Het gaat dan echter om kapellen die bestemd zijn voor persoonlijk gebruik door de heer en zijn familie. Een dergelijke kapel zal Jan van Arkel hebben gezien als onderdeel van het huis van een al te dwarse onderdaan. Dat zou niet gespaard hoeven te worden. Als er al een kapel is geweest, waar ook de andere bewoners van het dorp Woudenberg gebruik van zouden kunnen maken, dan zal dit niet op het terrein van het kasteel hebben gestaan, maar op de plaats waar ook de huidige kerk zich nog bevindt, in de dorpskern.

De parochiekerk

Zoals gezegd: er is geen directe aanwijzing dat we hier al te maken hebben met een parochiekerk. In 1355, twee jaar na de hardhandige ingreep van bisschop Jan van Arkel echter blijkt er een pastoor in Woudenberg te zijn. Het lijkt mij zeer wel mogelijk dat de 'cureit' Ghisebrecht ook de eerste parochiepastoor in Woudenberg geweest is. Jan van Arkel zou dan in Woudenberg in 1353 dezelfde tactiek hebben gevolgd als nog maar enkele maanden eerder in Eembrugge. Daar om Zweder van Uterlo onder druk te zetten, in Woudenberg om zoon Jan van Woudenberg duidelijk te maken dat de inkomsten en het gerecht⁴⁶ van Woudenberg hem nooit meer zouden toekomen.

De parochie is in 1353 gesticht

Ik kom dan tot de conclusie dat Jan van Arkel in 1353, kort na de vernietiging van het kasteel Woudenberg de parochie Woudenberg heeft ge-

---

leend geld als voor bewezen dienst, waarvoor zij al haar goed, haar inboedel en haar benodigdheden, die zij heeft in het huis van Sint-Jan, waar zij woont, in onderpand geeft.

⁴⁵ Zie hiervoor DUBY.

⁴⁶ Een gerecht is een lokale bestuursseenheid waarbinnen een heer, in beperkte mate, recht mag spreken en belastingen mag heffen.

sticht. Mogelijk heeft hij hiertoe een al langer bestaande kapel tot parochiekerk verheven. Deze kapel zal dan oorspronkelijk zijn gesticht door de heren van Woudenberg, waarschijnlijk uit het geslacht van Rijningen, aan het einde van de dertiende eeuw of in het begin van de veertiende eeuw. De tienden van Woudenberg waren al een bisschoppelijk leen en als zodanig in handen van de heren van Woudenberg. Deze situatie is na 1353 blijven bestaan. De heren Van Abcoude (Van Gaasbeek) hebben deze rechten overgenomen. De veronderstelling dat hiertoe ook het patronaatsrecht behoort zal hebben lijkt mij dan niet juist. Bij een parochiestichting in 1353 zal de bisschop dit recht aan zichzelf hebben gehouden.⁴⁷

Bovenstaande conclusies zijn verenigbaar met de feiten zoals we die kennen: In 1355 is er een pastoor in Woudenberg en dus een parochie met waarschijnlijk ook bijbehorende kerk.

De kerk is gewijd aan Catharina van Alexandrië. Dit 'patrocinium'⁴⁸ is betrekkelijk laat in de middeleeuwen populair geworden.

*De huidige
Catharinakerk
aan de Willem
de Zwijgerlaan.
(foto collectie
OW 32478)*

---

⁴⁷ Dekker, uitgaande van een veel vroegere stichting van de parochie, veronderstelt dat de heren van Woudenberg ook het recht pastoors voor te dragen voor benoeming aan zich hebben gehouden (Dekker, 'Heerschappij', p.157). Ik veronderstel dat Jan van Arkel dit recht niet mee afgestaan heeft.

⁴⁸ Een patrocinium is de wijding van een kerk of kapel aan een bepaalde heilige. Voor Woudenberg dus Sint-Catharina.

Kok geeft in de lijst van aan deze heilige gewijde kerken en kapellen in het bisdom Utrecht geen jaartallen voor 1300.⁴⁹ Hoewel zijn lijst niet compleet is⁵⁰ en de heilige Catharina al in de loop van de twaalfde eeuw aan populariteit won, maakt dit een ontstaan van de kapel in Woudenberg en zeker van een parochiekerk in de dertiende eeuw onwaarschijnlijk. Overigens is over de reden van de wijding aan de heilige Catharina waarschijnlijk meer te melden dan alleen de herhaling van de opvatting van Kok dat zij nu eenmaal populair was bij de adel na 1200.⁵¹ Mogelijk kan ik hier later nog eens op terug komen. In de jaren tot 1355 vernemen wij niets van een kerk, of zelfs kapel in Woudenberg. Dit is niet doorslaggevend, de bronnen zijn nu eenmaal schaars, maar dit maakt het wel minder waarschijnlijk dat van een parochie sprake is voor 1353.

De tekeningen van de kerk die het gebouw weergeven zoals dat er rond het jaar 1700 moet hebben uitgezien wijzen op een laat-romaanse of romaansgotische kerk die later met een gotisch koor is uitgebreid. Dit is in ieder geval niet in tegenspraak met de datering van een mogelijke kapel gebouwd rond of na 1300. De gotische aanbouw zou dan in, of kort na 1353 gebouwd kunnen zijn. Dit zou ook een verklaring zijn voor het verhaal dat de kerk is 'opgehaald' uit de stenen van het verwoeste kasteel.⁵² Helaas is de kerk door verschillende verbouwingen in de negentiende en de twintigste eeuw zozeer van vorm gewijzigd dat een onderzoek naar de oorspronkelijke bouwwijze ter plaatse nauwelijks nog mogelijk lijkt.

Pieter Koekkoek

---

⁴⁹ Kok, p.229.

⁵⁰ In de lijst ontbreekt bijvoorbeeld de aan Catharina gewijde kapel van Driebergen, gebouwd in 1382.

⁵¹ Dekker, 'Heerschappij', wijst hier o.a. als reden naar, maar ook anderen beperken zich tot deze opmerking. Te denken valt bijvoorbeeld ook aan de bijzondere band die de graven van Gelre hadden met Catharina en de afkomst van de vrouwe van Woudenberg tussen 1340 en 1352. Zo vatte graaf Otto van Gelre samen met zijn vrouw Richardis al een bijzondere verering voor Catharina op in 1207. Kok ziet dit als het eerste bewijs van verering van deze heilige in het bisdom Utrecht. Daarbij hadden de Johanniters een bijzondere verering voor Catharina, als beschermheilige van de verplegers. Deze orde, ooit ontstaan om gewonde kruisvaarders te verplegen, hadden ook een vestiging, een commanderij, in Arnhem. Het is juist deze commanderij van Sint-Jan waar de voormalige vrouwe van Woudenberg aan het einde van haar leven blijkt te verblijven.

⁵² K.J. Schorer vermeldt dit in Utrechts Jaarboekje 1909. Hij verwijst hierbij naar: De tegenwoordige staat der Verenigde Nederlanden deel XXII. Ik heb het op de aangegeven pagina, welke over Woudenberg handelt, niet terug kunnen vinden. Het verhaal leidt echter een hardnekkig bestaan.

Belangrijkste literatuur:

- Beke, Johannes de, *Croniken van de stichte van Utrecht ende van Hollant*, uitgegeven door H. Bruch, Den Haag 1982 (Zie ook noot 24).
- Bredero, Adriaan H., *De ontkerstening van de Middeleeuwen. Een terugblik op de geschiedenis van twaalf eeuwen Christendom*, Baarn 2000.
- Broer, Charlotte J.C., *Uniek in de stad. De oudste geschiedenis van de kloostergemeenschap op de Hohorst bij Amersfoort, sinds 1050 de Sint-Paulusabdij in Utrecht: haar plaats binnen de Utrechtse kerk en de ontwikkeling van haar goederenbezit (ca. 1000-ca. 1200)*, Utrecht 2000.
- Broer, Charlotte J.C., *Monniken in het moeras. De vroegste geschiedenis van de abdij van Sint-Laurens in het Oostbroek bij Utrecht*, Utrecht 2011.
- Dekker, C. *Het kromme Rijngebied in de Middeleeuwen*, Zutphen 1983.
- Dekker, C. (red.) *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528*, Utrecht 1997.
- Duby, G. en P. Aries, *Geschiedenis van het persoonlijk leven: Het individu in het feodale Europa*, oorspr. Parijs 1985, Ned. editie Amsterdam 1987, 1993.
- Hilhorst J.H.M. en J.G.M. Hilhorst, *Soest, Hees en De Birkt van de achtste tot de zeventiende eeuw*, Hilversum 2001.
- Holland, Tom, *De gang naar Canossa. De westerse revolutie rond het jaar 1000*, Amsterdam 2008.
- Kok, H.J., *Proeve van een onderzoek van de patrocinia in het Middeleeuwse bisdom Utrecht*, Assen 1958.
- Kuys, Jan, *Kerkelijke organisatie in het Middeleeuwse bisdom Utrecht*, Nijmegen 2004.
- Mulders, H.J.B., *Der Archidiakonats im Bistum Utrecht bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. Eine rechtshistorische Studie zum kirchlichen Verfassungsrecht*, Utrecht 1943.
- Post, R.R., *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*, Utrecht 1957.
- Post, R.R., *Eigenkerken en bisschoppelijk gezag in het diocees utrecht tot de XIIIe eeuw*, Utrecht 1928.
- Rutgers, C.A., *Jan van Arkel Bisschop van Utrecht*, Groningen 1970.
- Rutgers, C.A., *De Utrechtse bisschop in de middeleeuwen*, Den Haag 1978.

Artikelen:

- Dekker, C., 'Heerschappij en ontginning in Woudenberg in de Middeleeuwen', in: *Jaarboek Oud Utrecht*, 2003.
- Dekker, C., 'Een mislukte Cope in het Westerwoud. De eerste aanzet tot de ontginning van Woudenberg', in: *Ter recognitie. Opstellen aangeboden aan prof. dr. H. van der Linden*, Hilversum 1987.
- Fehrmann, C.N., 'Bisschop Jan van Arkel en het Oversticht', in: *Kamper Almanak*, 1975-1976.
- Iterson, W. van, 'De merkwaardige geschiedenis van een Kleefs leen onder Woudenberg', in *Jaarboek Oud Utrecht*, 1969.

Nieuwenhuis, W.H.M., 'Het Westerwoud', in: *Scarpenzele*, 1994.
Nieuwenhuis, W.H.M., 'De heerlijkheid Woudenberg, 1300-1700. Het Huis en de Heerlijkheid Woudenberg onder de Van Woudenberghs', in: *Scarpenzele*, 1995.
Nieuwenhuis, W.H.M., 'De Heerlijkheid Woudenberg, 1300-1700. De heerlijkheid Woudenberg onder de Van Abcoudes', in: *Scarpenzele*, 1996.
Rooijen, A. van, 'Woudenberg, 't Schilt', in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht*, 2005-2006.
Spiegel, R.A. van der, 'Mechteld. De weduwe van de ridder Jan van Culemborg', in: *De Nederlandsche Leeuw*, jaargang 2010, nr. 2/3.

Met dank aan:

Drs. J. van Gelderen, kerkhistoricus te Kampen en Wim de Greef, genealoog en onderzoeker van de geschiedenis van Woudenberg. Zij attendeerden mij onder meer op diverse interessante literatuur, artikelen en archiefbronnen. Ook hebben hun vragen en opmerkingen meegeholpen mijn verhaal richting te geven.

Over de auteur

Pieter Koekkoek (1959) studeerde theologie aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Kampen (tegenwoordig Protestantse Theologische Universiteit) en studeerde in 1987 af bij de afdeling kerkgeschiedenis en kerkrecht. Hij werd als predikant verbonden aan de Gereformeerde Kerk van Gameren en Zuilichem en in 1993 aan de Protestantse Gemeente 'De Voorhof' in Woudenberg.

Hij bleef zich bezighouden met de studie van de kerkgeschiedenis en geeft regelmatig cursussen en lezingen op dit gebied.

In 2010 verscheen van zijn hand het boek *Een persoonlijk geloof. Individualisering in de late Middeleeuwen als achtergrond van de Reformatie* (Uitgever Boekscouts, Soest).

Dit jaar is drs. Koekkoek gestart met een meerjarig onderzoek naar deze individualisering op regionaal niveau. Hierbij heeft de Gelderse Vallei zijn speciale aandacht. Als speerpunt/speerpunt neemt hij de ontwikkelingen in Woudenberg onder de loep. Het hier gepresenteerde artikel is een eerste aanzet tot publicatie over dit onderwerp.

Lezingen

Op woensdag 26 oktober en 23 november geeft Pieter Koekkoek lezingen over de middeleeuwse geschiedenis van Woudenberg. Dit betreft de resultaten van zijn onderzoek tot nog toe. De onderwerpen zijn: *Het ontstaan van Woudenberg binnen de algemene ontwikkelingen in de dertiende en veertiende eeuw* en *Het ontstaan van de kerk in Woudenberg binnen de West-Europese en Nederlandse kerkgeschiedenis van de dertiende en veertiende eeuw*.

Beide lezingen beginnen om 20.00 uur in de Voorhof, Nico Bergsteijnweg 139.

3. Historische avond over achternamen en wapenschilden

Woensdag 16 november is de volgende historische avond. We laten dan onze plaatsgenoot Eric Schaling aan het woord, die het over achternamen en wapenschilden gaat hebben.

Tijdens het eerste deel van de avond komen onze achternamen aan bod. Wat is hun geschiedenis en hoe komen we eraan? Wanneer zijn ze ontstaan en welke namen zijn specifiek voor Woudenberg? Eric neemt ons mee ver terug in de tijd en laat de oorsprong van de namen eindigen bij het invoeren van de burgerlijke stand in 1810 tijdens de Franse overheersing. Er zullen vele in Woudenberg voorkomende namen, evenals enkele bijzondere namen, aan de orde komen.

Het tweede gedeelte gaat over heraldiek (betekenis van wapenschilden) in Woudenberg. Voorkomende (familie)wapens worden als leidraad voor de presentatie gebruikt. Wapens op gebouwen, grafstenen, in kerken en op gebruiksvoorwerpen, oud en modern.

Een bijzondere plaats wordt ingenomen door wapens op lakstempels. Vanaf de middeleeuwen werden deze gebruikt om de echtheid van een document te bekrachtigen of om brieven mee te verzegelen. Bij de laatste toepassing wist de ontvanger zeker dat niemand de inhoud van de brief had gelezen. In eerste instantie gebruikt door keizers, koningen en de paus. Later door bestuurlijke organisaties, totdat het in de twintigste eeuw in onbruik raakte.

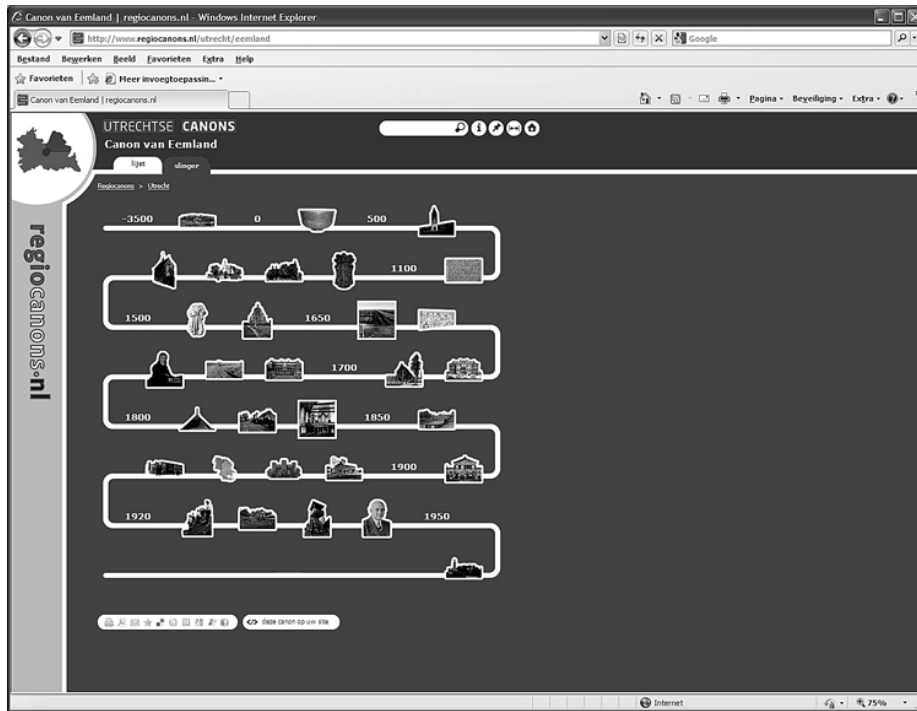
Bij de behandeling wordt ingegaan op de beschrijving van de wapens om zo een inzicht te krijgen in de geschiedenis van de wapenschilden en het leven van degene die het wapenschild toebehoorde.

Twee interessante onderwerpen die dus op één avond worden behandeld. De avond, die gratis toegankelijk is, wordt gehouden in gebouw Eben Haëzer aan de Schoutstraat. Aanvang 20.00 uur. Zaal open om 19.30 uur. Inloop het met gebruikelijke gratis kopje koffie of thee.

Wanneer er naar aanleiding van bovenstaande aankondiging lezers zijn die in het bezit zijn van lakstempels en/of een familiewapen en het interessant vinden wanneer hieraan in de lezing aandacht wordt besteed dan kunnen deze zich bij het bestuur aanmelden:

E-mail: ody.honders@casema.nl

4. De nationale canon en Utrechtse regionale canons

Tijdslinger van de canon van Eemland op www.regiocanons.nl/utrecht/eemland

De nationale canon

In 2007 werd de nationale canon gepresenteerd. Dat is *'het geheel van belangrijke personen, teksten, kunstwerken, voorwerpen, verschijnselen en processen die samen laten zien hoe Nederland zich ontwikkeld heeft tot het land waarin we nu leven'*. Hij bestaat uit vijftig 'vensters' op het Nederlandse verleden. Elk venster behandelt een belangrijk onderwerp, persoon, gebeurtenis of ontwikkeling uit de vaderlandse geschiedenis. Ieder onderwerp wordt aangeduid met een icoon: een afbeelding die symbool staat voor het venster. De iconen komen terug op de tijdslinger, zoals die op de homepage van de nationale canonwebsite www.entoen.nu staat. Elk venster is uitgewerkt in een tekst, waarbij ook beeld- en geluidsmateriaal en verwijzingen naar literatuur en bezoektips zijn opgenomen.

Waarom een nationale canon?

Reden voor het samenstellen van een nationale canon was de gebrekkige historische kennis onder de jeugd. In het geschiedenisonderwijs was de nadruk steeds meer komen te liggen op vaardigheden, waardoor de historische feitenkennis ondergesneeuwd was geraakt. En het waren niet alleen jongeren bij wie het aan historisch besef ontbrak.

Utrechtse regionale canons

Landschap Erfgoed Utrecht heeft het initiatief genomen voor het ontwikkelen van vier regionale canons voor de provincie Utrecht, die te zien zijn op de website www.utrechtsecanons.nl. Al gerealiseerd zijn die van Eemland en van Zuidoost-Utrecht.

Woudenberg valt onder de canon van Eemland.

Er zitten in de Utrechtse regionale canons onderwerpen die nationaal en regionaal van belang zijn geweest. Zo was iedereen het erover eens dat in de canon van Eemland plaats moest zijn voor de ontginningen, de tabaksteelt en de wateroverlast in de Gelderse Vallei.

De Utrechtse regionale canons en de nationale canon

De website www.utrechtsecanons.nl sluit zowel inhoudelijk als qua vormgeving aan bij www.entoen.nu. Er zijn een aantal vensters met een koppeling (*link*) naar de nationale canon.

Die linken zijn ook voor het onderwijs interessant. Daarom is van een aantal vensters uit de Utrechtse regiocanons een versie voor leerlingen gemaakt. Deze vensters zijn te vinden onder de knop 'Canon in de klas'.

Tv-serie *Verleden van Utrecht*

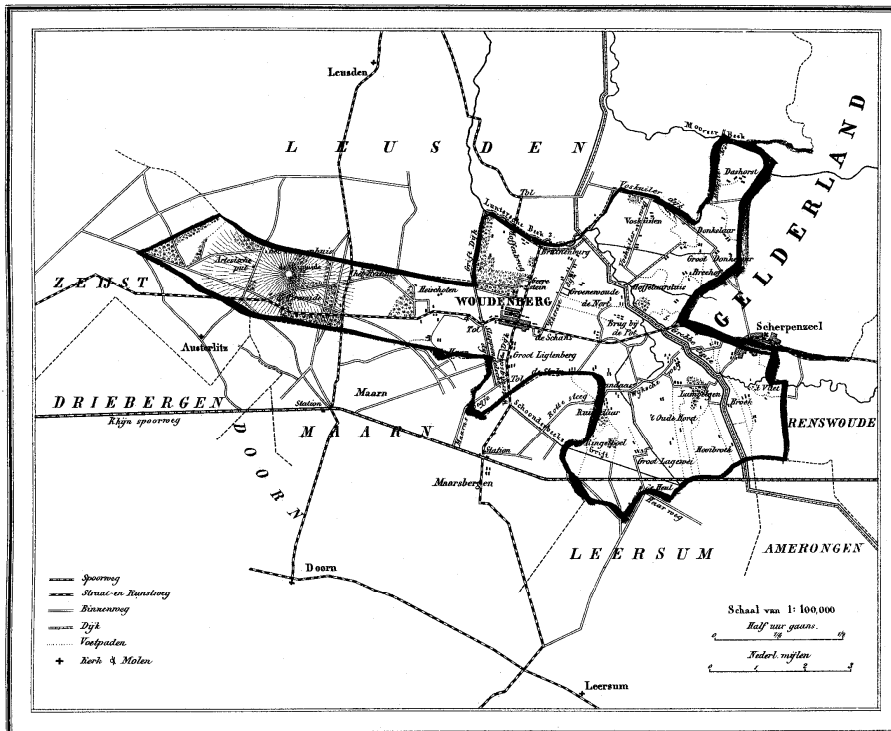
Een aantal onderwerpen uit de Utrechtse regionale canons worden uitgelicht in *Verleden van Utrecht*, de tv-serie van Landschap Erfgoed Utrecht en RTV Utrecht. Ze zijn te zien op www.utrechtsecanons.nl.

Plaatselijke canons

Enkele plaatsen in de provincie Utrecht hebben intussen een eigen canon ontwikkeld. Het is de bedoeling om deze aan de website van de bijbehorende Utrechtse regionale canon te koppelen.

Omdat deze met de nationale canonsite zijn gelinkt, worden zo de 'kleine' en de 'grote' geschiedenis met elkaar verbonden.

(Bewerkt naar een artikel van Mieke Heurneman, medewerker landschap Erfgoed Utrecht, in: *Kroniek*, september 2010.)

Lever een waardevolle bijdrage aan de collectie van Oud Woudenberg !

Wij zijn zeer geïnteresseerd in:

- foto's en films (ook op cd/dvd) - brieven en oude papieren - reünie- en jubileumboekjes - geboorte-, huwelijks- en overlijdenskaarten - archeologische vondsten - (gebruiks)voorwerpen	- boeken e.d. - programmaboekjes - kerkbodes en jaargidsen - adres- en telefoongidsen - folders, brochures - kranten vóór 1975 - plattegronden en luchtfoto's

**U kunt stukken schenken of in bruikleen geven in de oudheidkamer.
 Is langskomen een bezwaar, belt u dan even.
 Eén van de bestuursleden kan dan bij u langskomen.
 Indien u stukken niet wilt afstaan, dan nemen wij er graag een foto
 van of scannen het in op de computer.**

Bijvoorbaat hartelijk dank !